

Tamási Balázs (1975) a PPKE BTK történelem és hebraisztika szakjain szerzett diplomát, jelenleg ugyanitt végzős doktoriskolás hallgató. Kutatási területe: qumráni szövegek és zsidó apokrifek.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Qumráni szövegek – pártütő anyagok. A „rossz” eredete a közösség világképében* (2006/ 2).

„Ám a bölcsesség kincsházait nem fosztják ki...”

Lévi hagyománya és bölcsességi tanítása qumráni és geniza töredékekben

Tamási Balázs

A Lévi pátriárka alakjához kapcsolódó hagyomány kialakulása az ókori judaizmus történetén belül hosszú folyamat eredménye. Megjelenésének okairól és kezdeteiről is csak feltételezéseink vannak. Ugyanakkor létezéséről mind bibliai, mind Biblián kívüli ókori forrásokból értesülünk. A Biblia Léviről és utódairól (Lévi fiai, a lévíták) meglehetősen inkoherens képet fest: Lévi hol individuumként jelenik meg (a pátriárka-történetekben: pl. Gen. 29:34), hol mint Izrael egyik törzse (pl. Deut. 10:8) és annak lezármazottai, hol mint a Szentély körül szolgálatot teljesítő kapuőrök és énekesek,¹ olykor pedig mint a szentélyben szolgálatot teljesítő papok (pl. Deut. 21:5). Ehhez képest a Biblián kívüli Lévi-hagyomány szövegei egyértelműen Lévitől származó, illetve lévita papokról beszélnek, akik elsőrendű státusszal rendelkeznek a kultikus cselekményekben.² Ezen iratokat képviselik a Lévi pátriárka életét és papi kiváltságosságát elbeszélő részek Qumránból származó ókori példányai, valamint egy kairói zsinagógában megtalált középkori másolatai. E forrásra támaszkodva őrizte meg ezt a hagyományt kivonatos formában két ókori apokrif irat: a görög nyelvű *Tizenkét pátriárka testamentuma* (TPT), valamint az egészében etióp fordításban fennmaradt *Jubileumok könyve*, amelynek eredeti héber töredékeit Qumránban is megtalálták. Feltételezhető, hogy az utóbbi szövegek mögött egy olyan papi csoport állt, amely az általa megfelelőnek tartott kultikus és társadalmi szerepét szerette volna el- vagy visszanyerni. A qumráni közösség vagy a mögötte álló esszénus irányzat is számolhatott e papi réteg szellemi támogatásával.³

E tanulmány során azt próbáljuk meg bemutatni, hogy a Lévi alakjához köthető hagyományban, amely mögött egy ideológiailag és kultikus elképzeléseiben is jól elkülönülő papi csoport áll, milyen formában és milyen céllal jelenik meg a bölcsesség témája. Ennek során két, e témához kapcsolódó rövidebb szövegrészt vizsgálunk meg, amelynek kontextusát a több részből rekonstruált ún. arámi Lévi-dokumentum jelenti.

Az arámi Lévi-dokumentum

A kutatásban jelenleg leginkább használatos arámi Lévi-dokumentum (ALD) elnevezés alatt egy olyan, a bibliai Lévi pátriárka alakjához kapcsolódó pszeudepigrafikus szövegegyüttest és hagyományt értünk, amely a második szentély korabeli judaizmus egyik markáns, feltehetően önálló papi csoportjának kultikus elképzeléseit és komplex ideológiáját örökíti meg töredékes formában. Ennek a szöveghagyománynak vannak olyan, a bölcsességi irodalomhoz kapcsolódó részei, amelyek még a Qumránból ismert bölcsességi szövegek között is speciális helyet foglalnak el.

Az ALD elmúlt évtized során kikristályosodó rekonstrukciójának az első lépcsőfokait azok a középkori kéziratok jelentik, amelyeket a kairói Ibn Ezra zsinagóga 19. század végén felfedezett titkos raktárából (*geniza*) származnak. Egy teljes, továbbá egy töredékes lap (T. S. 16, fol. 94.) a Cambridge University könyvtárába került, és azonosítása után nyomban publikálták (1900).⁴ Ugyanezen kézirat egy másik lapjára a szintén számos geniza-töredékhez hozzájutó oxfordi Bodleian Library-ben bukkantak rá, s nem sokkal később (1907) az is kiadásra került.⁵ A kézirat írástípusa alapján szerény

- (11) akkor folytattam [...]
 (12) atyámnak, Jákobnak, és [...]
 (13) Abel-Majinból. Akkor [...]
 (14) Lefeküdtem, és mondtam [...]
 (15) Akkor látomások jelentek meg [...]
 (16) Egy látomás látásában; és láttam az eget [...]
 (17) fölöttem; magas, míg el nem érte az eget
 (18) hozzám, az ég kapuja és egy angyal.

4QLevi b ar frg. 2. 11–18, fordítás: Fröhlich I., *Qumráni szövegek magyarul*, 267.

becslések szerint a Kr. u. 11. századra datálható. Újabb elképzelések szerint és paleográfiai szempontok alapján az irat a geniza-szövegek korábbi, Kr. u. 1000 előtti rétegéhez tartozik.⁶

A korábbi feltételezés, hogy egy ókori mű középkori kéziratáról van szó, akkor nyert teljes igazolást, amikor a 20. század derekán felfedezett qumráni szövegek között is felbukkantak az irat arámi nyelvű példányai. A Kr. e. 1. századra datálható qumráni töredékek (1Q21, 4Q213, 4Q213a-b, 4Q214, 4Q214a-b)⁷ részben párhuzamos, részben új részeket tartalmaznak a geniza töredékekhez képest. Mindenesetre a qumráni töredékek hiányzó részeit több esetben szerencsésen lehetett rekonstruálni a középkori kézirat alapján. A kéziratok nyelve az ún. középső arámi (Kr. e. 200 – Kr. u. 200),⁸ ugyanakkor a szövegben több helyen héber nyelvtani alakokkal találkozunk.

Az arámi Lévi-dokumentum további fontos szövegtanúi azok az ógörögre fordított részek, amelyeket a *Tizenkét pátriárka testamentuma* egyetlen Kr. u. 11. századi kéziratában, még pontosabban annak egy részébe (*Lévi testamentuma*) illetve maradtak fenn (Mount Athos, Koutloumousiou 39). A qumráni és geniza-töredékekkel párhuzamos görög szövegkivonatok jelentőségét az is növeli, hogy vannak olyan részek, amelyeket csak ez a kézirat őrzött meg számunkra (ALD 9:2–11:4). A görögül fennmaradt *Tizenkét pátriárka testamentuma*, mint apokrif irat, végső formájában keresztény redaktori munka eredménye, mely feltehetően zsidó forrásokon alapszik. Az említett apokrif irat szerves részét képező görög *Lévi testamentuma* – nem számítva az említett egyetlen kéziratból ismert egyértelmű görög fordításokat – az arámi Lévi-dokumentummal egyébként is szoros tartalmi párhuzamokat mutat. Emiatt minden valószínűség szerint annak szerzője az általunk többé-kevésbé ismert arámi eredetit vagy annak egyik szövegváltozatát használhatta forrásként.

Éppen a görög *Lévi testamentumával* való hasonlóságának köszönhetően az arámi nyelvű töredékeket a szakirodalomban évtizedekig általában az „arámi Lévi-testamentum” névvel illették, azt a látszatot keltve, mintha a görög *Lévi testamentuma* arámi szövegtanúit találták volna meg.⁹

Az itt felsorolt kéziratok alapján, figyelembe véve számos szövegkritikai szempontot, valamint a *Tizenkét pátriárka testamentumával* való párhuzamokat, M. E. Stone és J. C. Greenfield szerint egy tartalmilag és műfajilag is eltérő részekből álló irat rekonstruálható. Ezek tartalmilag a következő sorrendben követik egymást: Dina meggyalázásának története és az azt követő „szichemi vérontás”; Lévi imája; Lévi utazása és látomásai; Lévi papságának megalapítása (Izsák általi megáldása és felszentelése); Izsák papi tanítása a tisztaságról; instrukciói a faáldozatról; az állatáldozatok részletei; az áldozatok során használt fa, só, liszt, olaj, bor és tömjén mennyiségének részletei; összegző utasítások és áldás Izsáktól; Lévi gyermekeinek születése és névadásuk; Lévi tanítása (Bölcsességi költemény).¹⁰

Lévi imája

Ahogy bevezetőnkben említettük, az arámi Lévi-dokumentumban helyezhető el a két külön is jól értelmezhető szövegrész, amelyek sajátos szempontból kapcsolódnak a bölcsesség témájához. Az egyik az úgynevezett „Lévi imája” (ALD 2:4–3:18), amely teljes egészében görögül maradt fenn (Athos Greek 3–19), de szövegét többé-kevésbé megőrizte az egyik qumráni kézirat is (4Q213a = 4QLevi b frgs. 1–2).¹¹ A rekonstrukció egyik fontos feladata az ima dokumentumon belüli elhelyezése. A felmerülő lehetőségek közül az egyik megoldási javaslat az, hogy az ima a bibliai *Teremtés könyvének* egyik jól ismert elbeszélése (Gen. 34) után következik.¹² A Dina meggyalázásáról szóló történetben Jákob fiai, Simeon és Lévi embereivel együtt megölik az egyik kánaánita fejedelmet, mivel az a nővérükön erőszakot követett el. A mű elején szereplő, „Szichemi vérontásnak” is nevezett narratív rész célja az lehet, hogy Lévit mint Izrael kultikus integritásának archetipikus védelmezőjét helyezze a középpontba, megalapozva ezzel Lévi tekintélyét és hitelességét a pszeudepigrafikus mű olvasója előtt.¹³

Ahogy említettük, ez után következhet a „Lévi imája” rész, amely Lévi megtisztulási szertartásával kerül bevezetésre. Következésképpen a tisztátalan állapot éppen a szichemi incidens eredménye lehet.¹⁴

4QLevi b ar frg. 1 col. I.¹⁵

(5)[...]ez

(6) [Ezután kimostam ruháimat. Miután pedig megtisztítottam azokat tiszta vízzel,

(7) magamat is [lemostam] élő vízben; és minden utamat egyenessé tettem.

(8) [Azután] fölemeltem [szememet], és tekintetemet az égre, [felnyitottam számat, és beszélni kezdtem.]

(9) Kezem ujjait és kezeimet [kiterjesztettem, mint igazságosságot a szentek előtt. Majd imádkozni kezdtem, és] mondtam:

(10) Uram, Te [ismersz minden szívet;]

(11) [és az elmék minden gondolatát] Te egyedül érted. [Most, midőn fiaim előtttem állnak,

(12) [add nekem] az igazságosság minden ösvényét! Tartsd távol [tőlem, Uram, az igaztalan szellemet],

(13) gonosz gondolatot és paráznaságot, és fordítsd el [tőlem] a gőgöt. [Mutakozzon meg előttem, Uram, a szent szellem]

(14) [és tanács;] bölcsességet, tudást és erőt [adományozz nekem], hogy azt tegyem, ami tetszik Neked,

(15) és kegyet találjak színed előtt, és jóindulatot; dicsérni a Te szavaidat általam, Uram

(16) [...] ami Neked tetsző.

(17) Ne legyen fölöttem hatalma semmilyen kísértőnek (szatan), [hogy eltérítsen engem az igaz ösvényről.]

(18) [Légy kegyes irán]tam, Uram, és vigyél előre, hogy szolgáló lehessenek.

(12)¹⁶ Ahogyan békéd fala körülvesz engem, hatalmad védelme védelmezzon engem minden gonosztól;

(13) még törvénytelenység árán is, kisöpri azt az ég alól, és kiirtja a törvényteleniséget a föld színéről.

(14) Tisztítsd meg szívemet, Uram, minden tisztátalanságtól, és engeddd, hogy magam is Hozzád emelkedjem.

(15) Ne fordítsd el arcodat, szolgálódnak, Jákobnak fiától. [...]

4QLevi b frg. 2¹⁷

(5)[...]

(6) Te, Uram, megáldottad Ábrahámot, atyámat, és Sárát, anyámat,

(7) és azt mondtad, hogy igaz magot adsz nekik, áldottat mindörökre.

(8) Hallgasd meg hát szolgáló hangját, Léviét, hogy közel legyen Hozzád;

(9) és tégy részessé szavaidban, hogy igaz döntést hozzak minden időben; én és gyermekeim, a korszakok összes nemzedékeiben;

(10) és ne mozdítsd el szolgáló fiát orcád elől, a világ összes napjaiban. Ekkor elhallgattam, miközben tovább imádkoztam.

Az idézett rész elején Lévi rituális megtisztulásáról értesülünk: ruháját és önmagát is megtisztítja, annak megfelelően, ahogy azt Mózes negyedik könyvében a léviták teszik, amikor Áron engesztelést szerez számukra a sátorszentélyben való szolgálat előtt (Num. 8:21). Általánosságban az imához kapcsolódó víz általi megtisztulásra Judit könyvében (12:7) és az apokrif Szibilla-jóslatokban (4:165) is találunk példát, de ez a rítus a qumráni közösség mindennapjaiban is helyet kap.¹⁸

A megtisztulási szertartást követően Lévi az imát – az ókori művészet számos ábrázolásából ismert – orans pozícióban, kinyújtott kezekkel mondja el. A rövid dicsőítés után kétféle lelket (szellemet) állít szembe, és védelmet kér az Istentől az „igaztalan szellem”, a „gonosz gondolat”, a „paráznaság” és a „gőg” ellen. Az ezekkel szemben való védelmet hivatottak garantálni a „szent szellem”, a „tanács”, a „bölcsesség” és a „tudás”, amelyek mind Istentől erednek. A szellem két fajtájá-

Geniza-kézirat segítségével rekonstruált szöveg (2–6 sorok):

(1) [.. .]Jod; jobban kedveltelek mindenkinél

(2) [Akkor azok heten eltávoztak tőlem;] én pedig fölébredtem álmomból. Ekkor

(3) [Így szóltam: „Látomás volt ez, pedig kétkedtem abban, hogy bármiféle látomásom lehet.” Elrejtettem] ezt is szívemben, és senkinek nem [fedtem fel.]

(4) [Majd atyánkhoz, Izsákhhoz mentünk, és ő is megáldott berniünket. Később] atyám, Jákob tizedet adott

(5) [mindenéből, ami csak volt, fogadalmának megfelelően; minthogy pedig én voltam első [a papság] élén, és fiai közül nekem adta

(6) az áldozati adományt [...] Isten számára, így engem öltöztetett papi ruhába. Felszentelt engem, én pedig az örök Isten papjává lettem [...]

4QLevi c ar 2–6, fordítás: Fröhlich I., Qumráni szövegek magyarul, 268.

ról (az állhatatosság és hűtlenség szelleme/lelke) egy másik qumráni szövegben, az ún. *Közösség szabályzatában* is találunk tanítást (IQS 3:20–4:10), ám ott egy erősen dualisztikus világképről van szó, amelyben az emberiség két része felett uralkodnak ezek az entitások.

A szövegben azt láthatjuk, hogy a bölcsesség, a tudás az erkölcsi aspektusokon túl a rituális tisztasággal és a gonosz erők ellen való védelemmel is összekapcsolódik. Erre utalhat, hogy egyfajta szellemi lényként vagy entitásként jelenik meg (szent szellem). Az a részlet, amelyben Lévi a gonosz gondolat, a paráznaság és a gőg ellen kér védelmet, az ALD-ben szereplő másik szöveghelyet idézi. A genizából előkerült kézirat részlete a (kultikus) tisztaságra vonatkozó papi tanítást tartalmazza (ALD 6:1–5). Ebben Lévi a következő, Izsáktól (azaz nagyapjától) származó tanácsot citálja:

Majd azt mondta nekem: fiam, Lévi, őrizkedj minden tisztátalanságtól és minden bűntől. Ítéleted nagyobb lesz minden élő-lénynél. Most pedig, fiam, megmutatom számodra a helyes törvényt, és semmit sem fogok előled elrejtteni, hogy oktassalak téged a papság törvényére. Mindenekelőtt óvakodj, fiam, minden gőgtől (pachaz), tisztátalanságtól és paráznaságtól (zenut).¹⁹

Habár ez a rész nem azonos a *Damaszkuszi iratból* ismert egyik *peserrel* ('magyarázat'), a Lévi hagyományához kapcsolódó részlet ugyancsak három fő kultikus tisztátalanságot említ, ráadásul egy kivétellel ugyanazt a kifejezést használja azokra.²⁰ A *Damaszkuszi irat*, amely az egyik, feltehetően a qumráni közösséghez vagy annak egy városi csoportjához köthető szabályzat, úgy hivatkozik Lévi-re, mint autentikus magyarázóra. A Beliál három kelepcejéről szóló *peser* úgy kerül a szövegbe, mint Lévinek, Jákob fiának tulajdonított tanítás vagy mondás (CD IV: 14–19).²¹ A Jesaja/Izajás egyik sorát értelmező magyarázat szerint a „Rettegés, verem és tőr vár rád...” (Iz. 24:17) nem más, mint az a három kelepce, amellyel Beliál csapdába ejti Izraelt: a paráznaság (*zenut*), a vagyon és a szentély tisztátalansága.²²

Míg az arámi Lévi-szövegek nem viselik egyértelműen a qumráni közösségre jellemző szövegek jegyeit, a qumráni iratok között találunk még példát a „bölcsességnek” a destruktív szellemek távoltartásában játszott szerepére. A *Bölcs dalainak* elnevezett szöveg két Kr. e. 1. század végi kézírata (4Q510–511) bölcsesség-zsoltárok és démonneveket is felsoroló bajelhárító költemények keveréke, amelyben ezek az ártó erők a „megértés szellemét” (mint a Bölcslet igazságosságra vezérlő entitást) próbálják félrevezetni.²³

A szövegben megjelenő *szatan* kifejezés, valamint a szövegnek az egyik qumráni apokrif zsoltárszöveggel (11QP_a a Plea 13–16) való hasonlósága alapján merült fel a kutatásban az a szempont, hogy Lévi imáját is apotropaikus (bajelhárító) költeménynek kell tekinteni.²⁴ Mindenesetre az idézett szöveg alapján az is látható, hogy a bölcsesség és tudás egyfajta segítség és védelem az Istennek tetsző helyes papi cselekvés és isteni kegy elérésében.

Ez a bölcsesség garantálja Lévi számára az Isten szavaiból való részesedést, s ez teszi lehetővé, hogy egyik fontos tevékenységét, az ítélezést megfelelő, helyes módon gyakorolhassa (2. fr. 9. sor). Lévi könyörgéséről van szó a papságra és ítélezésre való alkalmasságért – fohászából az derül ki, hogy

mindezt a tudás és a bölcsesség garantálhatja. A korszak irodalmában tehát az számítt újdonságnak, hogy Lévi alakjában a papi szerepkör a bölcsesség jegyével gazdagodik. Ebben feltehetően a magát Lévitől eredeztető papság igénye fogalmazódik meg egy tágabban értelmezett kultikus/társadalmi szerepkör megalakítására vagy éppen védelmezésére.

Ezzel szemben, ahogy azt bevezetőnkben hangsúlyoztuk, Lévi fiainak megítélése egyáltalán nem egységes a héber Biblia különböző könyveiben.²⁵ A Jeruzsálemi Szentélyben és a kultuszban kitüntetett áronita papság (*kohanim*) mellett a lévita papságnak szánt feladatkör – a perzsa és hellénisztikus kor vonatkozó bibliai verseinek többsége szerint – nem más, mint a templomi énekesi és ajtónállói szerep.²⁶ Ezt Josephus Flavius is megerősíti, amikor csak énekesekként utal a lévítákra (*Ant.* 20:216–18).

Bölcsességi költemény és tanítás

Az arámi Lévi-dokumentum hagyományához hozzátartozik az alább idézett szöveg is, amely Lévinek fiához szóló bölcsességi tanítást tartalmazza (ALD 13:1–12). Ennek legkorábbi szövegtenűje a négyes barlang három qumráni töredéke a Kr. e. 1. századból (4QLevi a ar frg. 1 cols. I–II; 4QLevi e ar frgs. 2–3 és 4QLevi f ar frg. 8). A legépebben, de ugyancsak töredékesen fennmaradt első qumráni kézirat, valamint a főként átfedéseket tartalmazó másik kettő kétséget kizáróan közel azonos sorokat őrzött meg az épnek mondható és közel ezer évvel idősebb középkori geniza szövegben találhatókkal (Cam e 82–95). Az általunk idézett szövegrészt a qumráni töredékek és a geniza szöveg alapján rekonstruálták (szögletes zárójelbe a hiányzó qumráni részek kerültek).²⁷

4QLevi a ar frg. 1. cols. I–II.

- (1) [...]
- (2) [Életem száztizennyolcadik évében, amely az az év,] amelyben meghalt
- (3) [fivérem, József, hívtam gyermekeimet és azok gyermekeit, és tanítani kezd]tem
- (4) [őket mindarról, ami szívemben van. Beszélni kezdtem, és így szóltam] fiaimhoz:
- (5) [„Hallgassatok Lévinek, atyátoknak szavára, és figyeljétek Isten barátjának intelmeire ezek...]. Én pedig titeket
- (6) [tanítani foglak, fiaim; és igaz dolgokat tudatok veletek, kedveseim. Minden művetek elseje
- (7) [igazság legyen; és örök időkre legyen ve]letek az [egyenesség]. Ha igazságosságot és egyenességet [...].
- (8) [...] áldott aratást gyűjtötök be. Aki jót vet, jó (aratást) gyűjt be.
- (9) [Aki viszont gonoszat vet, ellene fordul vetése.] És most, (fiaim), olvasást és tanítást és bölcsességet
- (10) [oktassatok gyermekeiteknek és a bölcsesség] örök dicsőség lesz számotokra. Aki bölcsességet tanul, dicsősége
- (11) [(származik) általa; aki viszont megveti a bölcsességet, g]únyra és megvetésre jut. Tekintetek hát, fiaim,
- (12) [fivéremre, Józsefre! Ő tanulmányozta a bölcsesség olvasását és tanítását, tiszteletre és dicsőségre; és ő királyoknak [adott tanácsot]
- (13) [...] ne légy rest a bölcsesség tanulására

(14) [...] az ember, aki bölcsességet tanul, annak mind meg[hosszabbodnak napjai és nagy [hír]neve lesz.

(15) [...ahová érkezik] Minden föld, ország, ahova csak megy,

(16) [terem számára báty és barát] abban. És nem idegenként lesz ott és nem [...].

(17) [...mint egy gazfickó] abban, mivel mind tiszteletet ad neki érte, hisz mind kíván

(18) [tanulni bölcsességéből.] Barátai számosak, és javát kívánók igen nagyszámúak.

(19) [A tisztelet trónusára ültetik] őt, hogy hallgassák bölcs szavait.

(20) [A bölcsesség bőséges megbecsülés mindazoknak,] akik ismerik azt, és drága kincs

(21) mindazoknak, akik megszerzik azt. Még ha hatalmas [királyok] is [jönnek, számos] hadsereg, [és lovassereg

(21a) [harciszekerek sokasága velük, és megragadják a föld birtokát és az országot,

(21b)] és elrabolnak mindent, ami benne van: Ám a bölcsesség kincsházait nem fosztják ki,

(= II. col. 1) és nem találják rejtkehelyeit és kapuín nem lépnek be ...[és nem]²⁸

(2) sikerül bevenni falait, [...] és nem [...] [ők pedig nem

(3) látják meg kincseit; kincsei [...] amely [...]

(4) semmi sem ér fel vele [...]

(5) keresi a bölcsességet, [bölcsességet] talál; és senki nem tudja]

(6) elrejteti előle [...]

A szöveg egy bölcsességi költemény jellegzetességeit mutatja, annak ellenére, hogy a szerző nem tűnik magasan képzettnek ezen irodalmi műfaj gyakorlásában. Helyenként a poétikus és narratív stílus határán mozog. Az akkád, ugariti és héber költészetre jellemző parallelizmus eszközével él, amikor sokszor azonos, vagy hasonló jelentésű kifejezéseket állít párba.²⁹ Erre a következő szép példák kínálkoznak: igazságosság – egyenesesség (7. sor); gúny – megvetés (11. sor); tisztelet – dicsőség (12. sor); báty – barát (16. sor); barátai – javát kívánók (18. sor); bőséges megbecsülés – drága kincs (20. sor); föld birtoka – ország (21a); kincsházai – rejtkehelyei (21b).

A szövegben a bölcsesség és egyenesesség párhuzamosan jelenik meg, nem választható el egymástól. Ez a bibliai bölcsességi hagyományban gyakori, de különösképpen a *Példabeszédekre* és a *Prédikátor könyvére* jellemző. Az a gondolat, hogy a bölcsesség „bő termést” hoz, nem áll példa nélkül: a *Szeptuaginta* szerinti kánonba bekerülő *Ben Szíra könyve* ugyanezzel a képpel él (6:19). A tanulás és tanítás is kitüntetett szerepet kap ebben a költeményben. Feltehetően az a hagyomány, amely Lévinek tulajdonítja a tanulást és a bölcsességet, a tanítás és ítékezés Lévihez kapcsolódó funkcióinak bibliai hagyományából eredhet (Deut. 33:10, Mal. 2:7).³⁰

Szembeötlő, hogy Lévi pátriárka a testvérét, Józsefet mint ennek a képességnek a hordozóját állítja példaként a fiai számára, aki tanulás útján jutott ezen ismerethez. A bibliai hagyomány szerint József az Isten segítségével által fejt meg a fáraó álmát, és ennek köszönhetően Egyiptom második emberévé válik (Gen. 41). József egyfajta rejtett tudás birtokában van, és befolyását ennek köszönhetően nyeri el az uralkodói udvarban. (Az udvari karriertörténetek közül Dánielé jut eszünkbe, aki Jó-

zsefhez hasonlóan ugyancsak titkos ismereteinek köszönhetően emelkedik fel.) A hellénisztikus kori zsidó irodalomból *Tóbit könyve* tartalmaz még a „bölc” udvari karriertörténetéről szóló színes részleteket. A *Tóbit könyvében* megjelenő Ahikár-történet eredetileg az ókori Közel-Kelet egyik közkedvelt pamfletje, amelyben Ahikár mint Szanherib és Asszarhaddon asszír uralkodók tanácsadója és bölcs írnoka tűnik föl. Az általa adoptált fiú, Nadan féltékenysége miatt hamis vádakkal ki akarják végezni. A hóhér megmenti Ahikárt, s mikor az uralkodónak ismét szüksége lesz tanácsadója bölcsességére, az előkerült Ahikár megszegyeníti a halálra rémülő Nadant. *Tóbit* unokaöccseként mutatja be Ahikárt, s megmenekülésének tanulságát halálos ágyán összegzi fiának adott intelmében (Tób. 14:10). *Tóbit könyve* a bölcsességi irodalomra, ezenfelül a jámbor és istenfélő életre és az alamizsnálkodásra jellemző buzdításokat tartalmaz.

Lévi tehát azzal buzdítja utódait, hogy a tanulással elért „bölcsességgel” magas társadalmi elismertséget szerezhetnek a maguk számára.³¹ A bibliai bölcsességi irodalom úgyszintén ismeri ezt a gondolatot: *Megtiszteltetés lesz a bölcsök osztályrésze, szégyen a balgák öröksége.* (Péld. 3:35)³²

Ezen a ponton érdemes összehasonlítani a Lévi-szövegben megjelenő bölcsességi ideált és a *Szeptuagintából* ismert *Ben Szíra* (*Sirák fia könyve*) „bölcscről” szóló részletét. Azért érdekes ez az összevetés, mert a két bölcsességi szöveg több ponton hasonló gondolatokat tartalmaz, a „bölc” társadalmi szerepén túl azonban annak feladataival kapcsolatban eltérő következtetésekre jut. A *Ben Szíra* a „bölcscről” szólva (Sir. 39:1–11) – a Lévi-szöveghez hasonló módon – kiemeli a tanulás fontosságát. A bölc a Tóra (a Magasságbeli törvénye) elsajátításának szenteli magát (Sir. 39:1), s a példabeszédek és bölc mondások kifürkésztésével és azok megértésével (39:2–3) magas társadalmi pozícióba emelkedik. A *Ben Szíra* itt következő verse (39:4) meglepően közeli párhuzamot mutat az arámi Lévi-dokumentum bölcsességi költeményével: *A főemberek között teljesít szolgálatot és megjelenik a fejedelmek előtt. Bejárja idegen népek országait, fölfedez jót s rosszat az emberek között.* A bölc lelkét a Magasságbelihez emeli, imádkozik, és a bűnei miatt eseng. Ilyenkor, ha kegyet nyer, az Úr eltölti az „értelem lelkével”. Ezek a részletek nagyfokú hasonlóságról árulkodnak a *Ben Szíra* és Lévi bölcsességi költeménye között. A Lévi imájával fennálló hasonlóságok is nyilvánvalóak a vallásos gyakorlatot illetően.

Ugyanakkor a két bölcsességi tanítás közti különbségek is jól kitapinthatóak. Az ókori zsidó irodalomban a „bölc” egyik igen részletes leírását tartalmazó Sir. 39 vonatkozó része szerint az (idealizált) „bölc” nem más, mint egy mélyen vallásos ember, akit jelentős társadalmi megbecsülés övez.³³ Ezzel szemben az arámi Lévi-szöveg és azon belül különösen a bölcsességi költemény komoly hangsúlyt helyez a bölcsesség tanítására (9–10. sor), tehát a pap a bölcsesség attribútumával is rendelkezik: a (lévita) pap ideálja átítatódik az alapvetően a „bölcse” jellemző tulajdonságokkal. Emellett az arámi Lévi-szövegek ugyanúgy hangsúlyozzák a kultikus szerepkört is. A *Ben Szíra* is közöl részleteket a papokról, azok speciális kultikus szerepét hangsúlyozva, de kizárólag az áronita papságról szól. A papság tanítói feladatára csupán egyetlen utalást tesz (45:17), és a bölcsességi jelleget nem hozza összefüggésbe a papsággal.

A bölcsességi költemény egyik domináns képeként jelenik meg a bölcsesség mint bevehetetlen és lerombolhatatlan város, amelynek kincsestárait nem lehet kifosztani (I:21a–b; II:1–4).³⁴ A bölcsesség rejtekével kapcsolatban *Jób könyvére* gondolhatunk (Jób 28): csak a földi kincseket lehet felkutatni, a bölcsesség rejtekét nem.

A jelen tanulmányban idézett és vizsgált arámi Lévi-dokumentum két önmagában is kerek részlete speciális helyet foglal el a korszak bölcsességi szövegein belül. Tekintettel a második szentély korabeli bölcsességi irodalom méretére, a teljesség igénye nélkül mutattunk rá szövegeink kapcsán a párhuzamokra és különbségekre. Lévi imájában a kevésbé hangsúlyos szerepet játszó bölcsesség inkább a kultikus tisztasággal és papi alkalmassággal kapcsolatosan jelenik meg (magába foglalva az ártó szellemek elleni védelmet is). A részletesebben tárgyalt máso-

dik szöveg, lévén bölcsességi költemény, sokkal részletesebben tárgyalja a kérdést, s a bölcsesség dicsérete során annak elsajátítását és legfőképpen tanítását hangsúlyozza. Ez a fajta elképzelés Lévit és utódait helyezi a középpontba, mint ennek az ismeretnek a letéteményeseit és legautentikusabb tanítóit. Ahogy azt Lévi imája kapcsán már kiemeltük, most a bölcsességi költemény kapcsán is megerősíthetjük, hogy egy papi csoport társadalmi és kultikus elismertségére vonatkozó igényei nyilvánulnak meg a pszeudonim szerző tolmácsolásában. Mindezek fényében azt mondhatjuk, hogy a lévita papság és Lévi hagyományának bölcsességi karaktere annak tanítói szerepében és jellegében nyilvánul meg, ugyanakkor a szerző és annak szellemi csoportja úgy véli, hogy a papságot kultikus (papi és ítélkezési) feladatainak ellátására ugyancsak a bölcsesség teszi alkalmassá.

Jegyzetek

A címben szereplő idézet Lévi bölcsességi költeményéből származik (4QLevi a ar frg. 1. col. I: 21b; kiadásához lásd a 23. lábjegyzetet).

- 1 Főként a perzsa-kori *Krónikák könyve* (pl. 1Krn 9: 26; 15: 16-17; 26:17), valamint Ezra és Nehemia könyve alapján (pl. Neh. 7:1; 13: 5,10).
- 2 A Lévi-papság hagyományával és annak fejlődésével kapcsolatosan lásd: Kugel, J., „Levi Elevation to the Priesthood in the Second Temple Writings”: *HTR* 86:1 (1993) 1–64; Kugler, R. A., *From Patriarch to Priest: The Levi-Priestly Tradition from Aramaic Levi to Testament of Levi*, Atlanta (Georgia), 1996; Werman, C., „Levi and Levites in the Second Temple Period”: *DSD* 4:2 (1997) 211–225.
- 3 Az említett szövegek (a TPT kivételével) a qumráni közösség által is preferált szoláris naptár szerinti időszámítást követik, míg a korszakban a Jeruzsálemi Szentély papsága a hold szerinti naptárt fogadta el követendőnek.
- 4 Pass, H. L. – Arendzen, J., „Fragment of an Aramaic Text of Testament of Levi”: *JQR* 12 (1900) 651–661.
- 5 Charles, R. H. – Cowley, A., „An Early Source of the Testaments of the Twelve Patriarchs”: *JQR* 19 (1907) 566–583.
- 6 Stone, M. E., „Remarks on the Aramaic Testament of Levi”: uő, *Selected Studies in Pseudepigrapha and Apochrypha With Special Reference to the Armenian Tradition*, Leiden, 1991, 228–246, 230.
- 7 Az egyes barlangból előkerült igen töredékes kéziratot (1Q21) J. T. Milik publikálta: Barthélemy, D. – Milik, J. T., *Discoveries in the Judean Desert I, Qumran Cave 1*, Oxford, 1955, 87–91. A négyes barlangból előkerült kéziratok végleges és hivatalos kiadása: Brooke, G. – Collins, J. J. – Stone, M. E. – Greenfield, J. C. *et al.* (szerk.), *Discoveries in the Judean Desert XXII, Qumran Cave 4 XVII, Parabiblical Texts*, Part 3, Oxford, 1996.
- 8 Ez az ún. „hivatalos”, vagy „birodalmi arámi” (Kr. e. 550–200) periódusa után kifejlődött helyi dialektusok egyike (lásd: Fitzmyer, J. A., „The Aramaic Levi Document”: Parry, D. W. – Ulrich, E. (szerk.), *The Provo International Conference on the Dead Sea Scrolls. Technological Innovations, New Texts Reformulated Issues* (STDJ 30), Leiden, 1999, 253–264, 259.
- 9 József T. Milik az 1Q21 qumráni iratot 1955-ös kiadásakor „Testament de Lévi”-nek nevezi el (Barthélemy, D. – Milik, J. T., *Discoveries in the Judean Desert I, Qumran Cave 1*), és ezt nevet használja a négyes barlangból előkerült töredékeknek azonosításakor is (Milik, J. T., „Le Testament de Lévi en araméen”: *RB* 62 (1955) 398–406), amikor azokat „Lévi imájaként” is azonosítja.

- 10 A rekonstrukcióhoz lásd: Greenfield–Stone–Eshel, *The Aramaic Levi Document* (SVTP Vol. 19.), Leiden, 2004, 57–109, különösen 18–19.
- 11 A „Lévi imája” qumráni szövegkiadásához lásd: Brooke, G. – Collins, J. J. *et al.* (szerk.), *Discoveries in the Judean Desert XXII*, 25–33.; a görög és arámi szöveget párhuzamosan közli, fordítással: Stone, M. E. – Greenfield, J. C., „The Prayer of Levi”: *JBL* 112/2 (1993) 247–266, valamint Greenfield, J. C. – Stone, M. E. – Eshel, E., *The Aramaic Levi Document*, 60–65.
- 12 Greenfield, J. C. – Stone, M. E. – Esther Eshel, *The Aramaic Levi Document*, 12, illetve bővebben: 11–19.
- 13 Kugler, R. A., *From Patriarch to Priest*, 67.
- 14 Kugler, *From Patriarch to Priest*, 68–77, továbbá Greenfield–Stone–Eshel, *The Aramaic Levi Document*, 12. Ezzel az értelmezéssel J. M. Baumgarten nem ért egyet, mivel az élő vízzel való megtisztulásra több qumráni közösséghez kapcsolható szövegben lát utalást, így inkább annak általános, az ALD narratívájától független jellegét hangsúlyozza: Baumgarten, J., „Some 'Qumranic' Observations on the Aramaic Levi Document”: Cohen, C. – Hurwitz, A. – Paul, S. M. (szerk.), *Sefer Moshe: The Moshe Weinfeld Jubilee Volume*, Winona Lake, 2003, 393–401, 394–397.
- 15 Fordítása: Fröhlich Ida, *Qumráni szövegek magyarul*, PPKE-BTK – Szent István Társulat, Piliscsaba–Budapest, 2000, 266–267.
- 16 Innen a görög kézirat folytatódik, az arámi változatban ez nem maradt fenn, emiatt a sorok számozása az athosi kéziratnak felel meg (12–15). Ezután következik a qumráni 4Q213a kézirat második töredékének szövegrésze.
- 17 Fordítása: Fröhlich Ida, *Qumráni szövegek magyarul*, 267.
- 18 Baumgarten, J., „Some 'Qumranic' Observations on the Aramaic Levi Document”: Cohen, C. – Hurwitz, A. – Paul, S. M. (szerk.), *Sefer Moshe...*, 393–401, 395.
- 19 A fordításom alapjául szolgáló arámi nyelvű geniza szöveghez és görög változathoz (ALD 6:3 = Bod b 14–18 és Athos Greek) lásd: Greenfield, J. C. – Stone, M. E. – Eshel, E. *The Aramaic Levi Document*, 74–75.
- 20 Greenfield, J. C., „The Words of Levi Son of Jacob in the Damascus Document IV, 15–19”: *Revue de Qumran* 13 (1988) 319–322.
- 21 A Kairói Genizából előkerült és a qumráni példányaihoz (4QD) képest bővebb és épebb *Damaszkuszi irat* héber szöveg kiadásához lásd: Broshi, Magen, *The Damascus Document Reconsidered*, Jerusalem, 1992.
- 22 A szövegrész egyéb aspektusával és a közösség Beliállal, továbbá a bűn eredetére vonatkozó elképzeléseivel kapcsolatban magyarul néven lásd korábbi cikkemet: „Qumráni szövegek – párttűtő an-

- gyalok. A »rossz« eredete a közösség világgképében”: *Ókor* 2006/2, 12–19.
- 23 Szövegkiadása: Bailet, M. (szerk.), *Discoveries in the Judean Desert VII*, Qumran Grotte 4 III (4Q482–4Q520), Oxford, 1982, 215–219. Magyar fordításban: Fröhlich Ida, *Qumráni szövegek magyarul*, 517–521.
- 24 Flusser, David, „Qumran and 'Apotropaic' Prayers”: *IEJ* 16 (1966) 194–206.
- 25 Papi és tanítói szerepének az elismerése kevés helyen jelenik meg (Deut 33:10; Mal. 2:7).
- 26 Lásd példaként: 1Krón. 15:16, 17, 22; 9:26, 26:17.
- 27 Qumráni töredékek szövegkiadásához lásd: Brooke, G. – Collins, J. J. et al. (szerk.), *Discoveries in the Judean Desert XXII*, 1–72. A rekonstruált arámi szöveget lásd ui., 8–11, 71. Az arámi nyelvű geniza szöveghez lásd: Greenfield–Stone–Eshel, *The Aramaic Levi Document*. A magyar fordítást módosításokkal Fröhlich Idától idézem, a geniza szöveg alapján kínálózó rekonstrukció szerinti fordítási alternatíva vagy változtatás álló betűs kiemelése e tanulmány szerzőjétől származik. A magyar fordításhoz lásd: Fröhlich Ida, *Qumráni szövegek magyarul*, 264–265.
- 28 A 21b sor fennmaradt teljes épségében a 4QLevi f ar 8 frg.-ban (2–3. sor), innen folytatódik még néhány nagyon töredékes sor amely a 4QLevi a ar frg. 1. II. col. kéziratán is ugyanúgy töredékes. Például: „...aki kutatja a bölcsességet...” (7. sor); Brooke–Collins et al. (szerk.), *Dead Sea Discoveries XXII*, 70–72.
- 29 Brooke–Collins et al. (szerk.), *Dead Sea Discoveries XXII*, 12.
- 30 Greenfield, J. C. – Stone, M. E. – Eshel, E., *The Aramaic Levi Document*, 208.
- 31 József tanítói, tanácsadói szerepkörével és ennek hagyományával az arámi Lévi szövegből kiindulva részletesen foglalkozik: Rothstein, David, „Joseph as Pedagogue: Biblical Precedents for the Depiction of Joseph in Aramaic Levi (4Q213)”: *JSP* 14/3 (2005) 223–229.
- 32 Lásd még: Péld. 8:11; Bölcs. 8:10; Szír. 10:30; 11:1; 39:4.
- 33 Stone, M. E., „Ideal Figures and Social Context: Priest and Sage in the Early Second Temple Age”: uő, *Selected Studies in Pseudepigrapha and Apochrypha*, 259–270, 261.
- 34 Ennek képszerűen hasonló párhuzamát találhatjuk meg egy apokrif iratban, Báruk szír nyelvű apokalipszisében (2Báruk 44:13).

Apuliai vörösalakos harangkratér groteszk maszkot viselő férfifejjel. Kr. e. 350-330 körül.
Szépművészeti Múzeum, Budapest (Rázsó András felvétele)